

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2603-3253

Araştırma Makalesi/Research Article, Haziran 2021, 5/1, 37-60

Geliş Tarihi: 15.03.2021 Kabul Tarihi: 10.06.2021

Muhammed Abdullah Draz ve Fatiha Tefsiri¹

Mehmet Sadık GÜR

Öğretim Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Arapça Dalı

Lecturer, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanites and Social Sciences, The
Department of Eastern Languages and Literatures, The Department of Translation and
Interpretation Arabic Branch

Ankara, Turkey

gur.sadik@gmail.com, ORCID orcid.org/0000-0001-7390-7090

Öz: Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hasaneyn Draz (1894-1958), Mısır'ın yirminci yüzyılda yetiştirdiği en önemli ilim ve fikir adamlarındandır. Özellikle tefsir ve Kur'an ahlâkı alanlarındaki çalışmalarında İslam ilim geleneğinden beslenmekle birlikte Sorbonne üniversitesinin ilmi birikiminden de faydalanarak İslam ve insanlık âleminde özgün bir düşünce sunmaya gayret etmiştir. Dinin var oluş sebepleri ve insanlığa vadettiği adalet ve saadet mefhumları Draz tarafından Kur'an, sünnet ve felsefe çerçevesinde samimiyetle yeniden ele alınmıştır. Bu husus geleneksel düşünceye sahip kitleleri rahatsız etmeden bir tür tecdid hareketinin dinamiğini de oluşturmuştur. Müfessirin Kur'an tefsirine bakışında da bu samimi ve derin anlayışı görmek mümkündür. Elinizdeki çalışmanın temelini teşkil eden ve Fatihâ suresinin günümüz insanına anlatılmasında büyük katkılar sağlayabilecek Draz'ın bu küçük çalışması, hem Fatiha suresinin Kur'an'ın özü olması ve hem de onun tefsir metodunun bir hulasası olması bakımından önem arz etmektedir. Müfessirin satırlarında aklın engin ve derin kavrayışı, insan ruhu konusundaki samimi iç görüşü ve Kur'an'ı vicdanlı anlama kaygısı en berrak haliyle tezahür etmektedir. Makale Draz'ın kısa hayat hikâyesini, Fatiha suresi üzerine düşüncelerinin incelenmesini ve Fatiha suresinin tercümesini içermektedir.

Anahtar kelimeler; Tefsir, Kur'an Araştırmaları, Fatiha Suresi, Mısır, Muhammed Abdullah Draz

¹ Bu makale Mehmet Sadık Gür tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmakta olan "Çağdaş Tefsir ve Kur'an Araştırmalarında Muhammed Abdullah Draz" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

This article was prepared by Mehmet Sadık Gür from her doctoral thesis titled "Muhammad Abdullah Draz in Contemporary Tafsir and Qur'an Studies", which is being prepared at Marmara University Social Sciences Institute.

Mohammad Abdullah Draz and the interpretation of surat al-Fatihah

Abstract: Mohammad b. Abdullah b. Mohammad b. Hasaneyn Draz (1894-1958) was one of the most important thinkers and scholars of Egypt in the twentieth century. Drawing on the body of scholarship available at the and Sorbonne universitie, and nourished in the Islamic scholarly traditions, he attempted to develop a refreshing and stimulating approach to Islam and humanity in his studies in on Muslim exegesis and morality in the Qur'an. In these works, he undertook a candid reconsideration of subjects like the cause of the existence of religion and the notions of justice and bliss that it promised to humanity. This approach also created the dynamics of a kind of *tajdid* movement without disturbing the masses still attached to traditional forms of thinking. It is possible to observe the candidness and profundity of Draz's approach in his views about Qur'anic interpretation. This small work of Draz, which constitutes the basis of the present study and may greatly facilitate explaining the *surah* of *al-Fatihah* to today's people, is especially significant insofar as it is representative of Draz's method of commentary and *al-Fatihah* itself constitutes the essence of the Qur'an. The work reveals clearly its author's profound and in-breadth comprehension of the mind, his sincere insights about the human soul and his conscientious solicitude to understand the Qur'an manifest in its clearest form. This study considers Draz's short life story, his thoughts on the *surah* of *al-Fatihah*, and a translation of the work.

Key Words: Tafsir, Qur'anic interpretation, Surah of al-Fatihah, Egypt, Mohammad Abdullah Draz

محمد عبدالله دراز وتفسير سورة الفاتحة

الملخص: محمد بن عبد الله بن محمد بن حسين دراز (1894-1958) هو أحد أهم المفكرين والعلماء في مصر في القرن العشرين. عمل دراز بالاعتماد على المناخ الدراسي المتاح له في جامعة السوربون على تطوير نهج منفتح ومحفز للإسلام والإنسانية في دراساته حول التفسير القرآني والأخلاق في القرآن. ومع تغذيه في العلوم الإسلامية التقليدية والعلوم الفلسفية الجديدة، حرص دراز في هذا العمل على إعادة النظر في مواضيع مثل سبب وجود الدين ومفاهيم العدالة والسعادة التي وعد الدين بها للبشرية. و ابرزت أيضًا هذه المقاربة نوعا من ديناميكية التجديد دون إزعاج الجماهير التي لا تزال مرتبطة بنظرية التفكير التقليدية. كما أنه من الممكن أن نلاحظ تفضيل مقارنة دراز في آرائه حول التفسير القرآني. يعتبر هذا العمل الصغير الذي قام به دراز والذي يشكل أساس هذه الدراسة والذي قد يكون له دور في تسهيل شرح سورة الفاتحة للإنسان المعاصر لحد كبير، ذو أهمية خاصة لأنه يمثل نهج دراز في التفسير وأن الفاتحة نفسها تشكل جوهر و لب القرآن. و يكشف العمل بوضوح عن الفهم العميق لمؤلفه ورؤيته المخلصة عن الروح الإنسانية وعزاه الضمري لفهم القرآن في أوضح صورته. تتناول هذه الدراسة حياة دراز القصيرة، وأفكاره حول سورة الفاتحة، وترجمة لتفسير سورة الفاتحة.

الكلمات الرئيسية: التفسير، التفسير القرآني، سورة الفاتحة، مصر، محمد عبد الله دراز

GİRİŞ

Bu makalede ele alınan Muhammed Abdullah Draz, Mısırlı bir ilim-fikir adamıdır. Çok boyutlu çalışmaları olan Draz'ın, Kur'an'ın temel konularını ve Fatiha suresi tefsirini değerlendirerek ele alması hasebiyle, bu çalışmasının tercümesinin bazı önemli hususlara vurgu yapılarak ilim dünyasına sunulmasının faydalı olacağına kanaat getirdiğimizden bu çalışmaya giriştik. Draz'ın, İslam ilim geleneğinden beslenmekle birlikte batıda gelişen ilmi birikiminden de faydalandığı aşîkârdır. Dinin kaynağı ve insanlığa vadettiği adalet ve saadet gibi kavramların Draz tarafından Kur'an, sünnet ve modern felsefe ekollerinin bakış açıları çerçevesinde yeniden nasıl ele alındığı konuları ele alınarak, bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslam ilim geleneğinde Fatiha suresi tefsirlerine dair örnekler görmek mümkündür. Elinizdeki çalışmanın temelini teşkil eden ve Fatihâ suresinin günümüz insanına anlatılmasında büyük katkılar sağlayabilecek Draz'ın bu küçük çalışması, hem Fatiha suresinin Kur'an'ın özü olması hem de onun tefsir metodunun bir hulasası olması bakımından önem arz etmektedir.

1. Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Tam adı Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hasaneyn Draz olup, Muhammed Draz şeklinde şöhret bulmuştur. Draz, Draz'ın ailesi Mısır'ın âlim yetiştiren önemli aileleri arasında yer almakta olduğundan kendisi de ilim geleneğine sahip bir atmosferde yetişmiştir. Babası Abdullah, dedesi Muhammed ve babasının dedesi Hasaneyn bölgesinin yetkin ve saygın âlimlerindendir. "el-Mescidu'l-Ömerî"de kuşaklar boyu devam eden ders halkaları bu ailenin ilmî çabaları sonucu oluşmuştur. Müellifin babası Abdullah, çocuklarının eğitiminde oldukça hassas davranmış ve bu hassasiyet tüm çocuklarının özellikle de Muhammed Draz'ın yetişmesinde önemli rol oynamıştır.

Muhammed Draz, 08.11.1894 tarihinde Mısır'ın Kefrüşşeyh vilayetine bağlı Desuk kasabasının o dönemde İslam eğitimi alanında önemli bir konuma sahip olan Mahalletu't-Diyay adlı köyde dünyaya gelmiştir.² 1905'te İskenderiye'de Ezher'in ilköğretim okuluna kaydolmuş ve liseyi de burada 1912'de tamamlamıştır. Ardından girdiği Ezher Üniversitesi'nden 1916'da "âlimiyye"³ diploması ile mezun olmuştur. Bu dönemde özel derslerle destekleyerek kendi gayretiyle Fransızca öğrenmiştir.

Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline karşı Sa'd Zağlul'ün başlattığı bağımsızlık hareketine katılarak ülkesinin haklılığını her platformda anlatmıştır. 1919'da Mısır'da meydana gelen devrim sırasında özellikle birçoğu genç ve aydın olan vatanperver insanlarla birlikte memleketinin haklarını

² Muhammed Abdullah Draz, *İslam Hakkında Bazı Görüşler*, Çev. Ali Özek, (İstanbul: Hüsnü Hayat Matbaası, 1977), 4.

³ Âlimiyye, Ezher'de yükseköğrenimi bitiren öğrencilere verilen en yüksek diplomanın (icâzet) adıdır. Ezher'deki Usûlu'd-dîn, Şeriat ve Arap Dili fakülteleri mezuniyet sonrası ihtisaslarını tamamlayan öğrencilerine master derecesine denk olan ders verme, kadılık yapma, vaaz ve irşad faaliyetleri konusunda icâzeti kapsayan âlimiyye diploması ile doktora denk sayılan ve diploma sahibine üstâz denilen, fakülte ve ihtisas kısımlarında tedris faaliyeti yürütme hakkı tanıyan iki seviyede diploma vermiştir. Arap Dili, İslâmî, Beşerî İlimler ile Dil ve Tercüme fakülteleri âlimiyye diplomasını birinci ve ikinci şeref mertebeleriyle vermektedir. Draz, birinci şeref mertebesiyle (şehâdetü'l-âlimiyye maa derecesi ustâz) dönem birincisi olarak mezun olmuş ve Ezher'de doktora mukabili olan bu diplomayla Lisans ve lisansüstü dersleri okutmuştur. Onunla beraber Sorbonne Üniversitesine gönderilen Abdurrahman Tac ve Muhammed Fahham oldukça nitelikli isimlerdir. Donanımlı kimselerin Fransa'ya gönderilmesi, nitelikli eserler üretilmesine ve döndüklerinde ülkelerine önemli katkılar sağlamalarına vesile olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Âlimiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:464-465.

savunmaya çabalayanlar arasında yer almıştır.⁴ Kahire'deki yabancı elçilikler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Batı'daki gazetelerde İslam ve Müslümanlar aleyhinde yapılan yayınlara ve İslam'a hücum edenlere karşı, Fransa orijinli Le Temps gazetesinde Draz'ın Fransızca makaleleri ve yazıları yayınlanmıştır.⁵

Müellif, Ezher Üniversitesinin lisans sonrası ve ihtisas kısmında, daha sonra da Usulu'd-Din Fakültesinde dersler vermiştir. Batılı araştırma metotlarını öğrenmek, İslam hakkındaki çalışma ile düşüncelerini tanımak ve incelemeler yapmak üzere Ezher Üniversitesi tarafından 1936'da Fransa'ya gönderilmiştir. Draz burada sosyoloji, felsefe, dinler tarihi ve psikoloji gibi alanlarda derin tahlillerini yansıttığı doktora çalışmasına devam etmiştir. Aynı zamanda akademik danışmanı olan ve özel kütüphanesini kullanma şansını elde ettiği Louis Massignon başta olmak üzere önemli oryantalistlerin derslerini takip etmiştir. Sorbonne Üniversitesi'nde hazırladığı "*Initiation au Koran*"⁶ ve "*La Morale du Koran*"⁷ tezleriyle, 15 Aralık 1947'de üstün şeref payesi ile "devlet doktorası" (diplôme d'État de docteur)⁸ unvanını elde etmiştir.⁹

Draz'ın çalışma ve öğretim hayatı hakkında incelemelerde bulunan Fadliyye ve diğer araştırmacılar, onun yaptığı görevleri şu şekilde sıralamaktadırlar: Mısır'dan Fransa'ya gitmeden önce Ezher Üniversitesi'nde çeşitli kademelerde dersler verdikten sonra, Mısır'a geri dönüşünde Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Felsefe kürsüsü öğrencilerine Dinler Tarihi seminerleri vermiştir. 1949'da "Cemâatu/Hey'etu Kibari'l-Ulemâ" (Yüksek Âlimler Konseyi) üyesi seçilmiştir. Draz daha sonra Dârululûm Fakültesi Tefsir profesörlüğüne ve aynı zamanda Ezher Üniversitesi Arapça öğretim üyeliğine, Arap Dili Fakültesinde ise Ahlâk Felsefesi öğretim üyeliğine tayin edilmiştir. 1953'te Eğitim Politikası Yüksek Komisyonu ile Mısır Devlet Radyo ve Televizyon Yönetim Kurulu üyeliğine getirilmiştir. Daha sonra Ezher Üniversitesi'nin Kültürel Danışma Komisyonu üyesi olmuştur. Ezher Üniversitesi istişare meclisinde de bulunmuştur. Ayrıca Mısır radyosunda periyodik olarak okunan Kur'an tilaveti öncesinde (takdime) geniş halk kitlelerini hedef alan kısa tefsir sohbetleri yapmıştır. Bütün bu çalışmalarının yanında, kurumsal olarak Ezher Üniversitesini ve ülkesi Mısır'ı uluslararası bilimsel toplantılarda temsil etmiştir.

Draz, samimiyeti, İslâmî ilimlerin tüm dallarına ilişkin derin vukûfu, kapsamlı tefekkürü, savunduğu görüşleri temellendirirken kullandığı yöntemlerin sağlamlığı ve modern bilimsel çalışma tarzını kullanma başarısı gibi özellikleriyle her düşünce ve inançtaki insana hitap etmiş, İslam dünyasının önde gelen ilim otoriteleri olarak kabul edilen ve bazıları kendisinden yaş olarak büyük olan *Tefsiru'l-Merağî*'nin müellifi Ahmed Mustafa el-Merâğî (1883-1952), Muhammed Abdulazîm

⁴ Muhammed Abdullah Draz, *Dirâsât İslâmiyye*, Yay. Ahmed Mustafa Fadliyye, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 2005), 24.

⁵ Draz, *Dirâsât İslâmiyye*, 28.

⁶ Bu çalışma "Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru" (1983) ve "Kur'an'a Giriş" (2000) isimleriyle yayınlanmıştır. "Kur'an'a Giriş" ismiyle yayımlanan eserin daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.

⁷ Mezûr çalışma "Kur'an Ahlakı" ismiyle Türkçeye çevrilip 1993 yılında yayınlanmıştır.

⁸ Bu yapılan iki çalışmanın ilkinin Arapçaya tercüme eden ikincisinin de Arapça muhtasarını yayınlayan Muhammed Abdulazîm Ali, ilk çalışmanın Yüksek Lisans tezi, ikincisinin Doktora tezi olduğu belirtilmiş ise de bu konuda Draz tarafından yapılmış net bir açıklama yoktur. Ancak oğlu bu iki çalışmanın doktora tezi olduğunu belirtmiştir. Draz, Fransa'ya gidince Fransız eğitim sistemine göre önce lisans, daha sonra lisansüstü çalışmalarını yapmıştır. Kanaatimizce bu iki eser birbirini tamamlayan mahiyette eserler olup doktora tezinin parçaları olarak kabul edilmiştir. Draz'a verilen devlet doktorası özel bir statüde olup en üstün şeref payesiyle takdim edilmiştir. Bkz. Muhammed Abdullah Draz, *Medhal ile'l-Kur'an'il-Kerîm*, çev. Muhammed Abdulazîm Ali, Yay. Seyyid Muhammed Bedevî, (Kuveyt 1984), 7-13.

⁹ Draz, *Dirâsât İslâmiyye*, 28.

Zurkanî (ö. 1367/1948), Subhi es-Sâlih (1926-1986), Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî (1929-2013) ve Muhammed Ebu Zehra (1898-1974) gibi âlimler onun düşüncelerine atıfta bulunmuştur.¹⁰

Draz'ın en bariz özelliklerinden biri, incelediği konuları derinliğine tahlil etmesi ve orijinal bir tarzda işlemesidir. Eserlerinde tefekkür, muhakeme ve ispat ön plana çıkmaktadır. Doğu ve Batı'yı iyi bilen Draz, dinî esasları 20. asrın idrakine uygun bir tarzda ele alıp anlatmayı başarmıştır. Önceki âlimlere bakışında uzlaşmacı bir tavır barındıran Draz, onlara saygıda kusur etmeden doğruyu ifade etmek için fikirlerini dengeli bir tarzda ortaya koymayı başarmıştır. Bu özellikleriyle, kendi ülkesinde klasik zihniyet taşıyanları olduğu kadar, çağdaş düşüncede olanları da tatmin edebilmiş, bilimsel titizlik ve dakikliği ile Batılıların beklentilerine cevap verebilen ve onları ikna eden açıklamalar yapabilmıştır.

Hayatı boyunca yaşadığı çalkantılara ve özellikle Mısır toplumunun geçirdiği manevî buhrana dair gözlem ve değerlendirmeleri dikkate alındığında Draz'ın çeşitli konularda İslam'a yönelik anlayışını başta Mısır toplumu olmak üzere bütün İslam dünyası için bir ıslah programı çerçevesinde sunmayı hedeflediği görülmektedir. Batı hayranlığı ve taklitçiliğini destekleyen çevrelere karşı toplumu uyarmış, Batı'nın sosyal ve kültürel emperyalizmi yüzünden dinin toplum üzerindeki etkinliğinin azalması karşısında kurtuluşun ancak İslam'ın ve Kur'an'ın temel değerlerine dönüş yapmakta olduğunu vurgulamıştır.

Draz, hayatının önemli bir kısmını Mısır'da geçirdikten sonra ilim tahsili için Fransa'ya gitmiştir. Fransa'da iken oranın en önemli bilimsel merkezlerinden biri olan Sorbonne Üniversitesine bağlı College de France'da Mısır'daki klasik birikimine buradaki modern bilimsel, fikrî ve düşünsel birikimi katmıştır. Burada bulunan bilimsel çevre ve ortamdan azami derecede istifade ederek önemli kazanımlarla ülkesine dönmüştür. Bu birikim kendisine doğu ve batıda yapılan çalışmaların kaynaklarına ulaşma imkânı sağlamış ve eserlerinde felsefi bir derinlik meydana getirmiştir.

Draz hakkında bilgi veren kaynaklar onun, Kur'an ve sünnete bağlı, bidatlara karşı hassas, hayatında vera ve takvayı esas alan bir hayat yaşadığını belirtmektedirler. Kendi eserlerindeki ifadelerinden de bu yönü anlaşılmaktadır. Yine düşüncelerine bakıldığı zaman Mısır'ın genelde İslam dünyasının problemlerine eğildiği ve sürekli çözüm aradığı gözlenmektedir. Takriben kırk yıl boyunca bilimsel araştırmalar yapan, çeşitli üniversiteler ile bilimsel zeminlerde dersler ve konferanslar veren Muhammed Abdullah Draz, ülkemizde ve dünyada İslamî ilimler sahasında çalışma yapan birçok araştırmacının, referans olarak gösterdiği, asrımızın yetiştirdiği önemli değerlerden birisi olarak fikirlerine başvurulmayı hak etmeye devam etmektedir. İleri görüşlülüğü sayesinde kendi akranları arasında tebarüz ederek geniş halk kitleleri yanında müsteşrikler tarafından da eserlerinin dikkatle incelendiğini, fikrî mirasının çok titiz bir araştırma sayesinde oluştuğunu ortaya koyduğu tespitlerden anlamamız mümkündür.¹¹

29 Aralık 1957 ile 8 Ocak 1958 tarihleri arasında Pakistan'da düzenlenen Milletlerarası İslam Konferansı'nda bir bildiri sunmak üzere Muhammed Ebu Zehra ile birlikte Lahor'a gitmiş ve burada

¹⁰ Örnek olarak bkz. Ahmed Mustafa el-Meragi, *Tefsiru'l-Meraği*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 1-10, 1:421. Ayrıca, Halid b. Osman es-Sebt, *Kitabu Menahili'l-İrfan li'z-Zurkanî* adlı eserinde Muhammed Abdulazîm Zurkanî'nin, Menahil'de Draz'dan bazen açık bazen de adını zikretmeden kapalı atıf yaptığını belirtmiştir. Bkz. Halid b. Osman es-Sebt, *Kitabu Menahili'l-İrfan li'z-Zurkanî Dirase ve Takvim*, (Kahire: Dar İbn Affan li'n-neşr ve't-tevzi, 1997), 53-54.

¹¹ Muhammed Abdullah Draz, *Nazarât fi'l-İslâm*, Yay. Muhammed Muvaffak Ebu'l-Yusr el-Beyânûnî, (Kahire: 1972), 3 vd.

“İslam’ın Diğer Dinler Karşısındaki Mevkii ve Onlarla Alakası”¹² başlıklı bir tebliğ sunmuştur. Draz bu programın son gününde oteldeki odasında kalp krizi geçirerek 8 Ocak 1958’de ahirete intikal etmiştir.¹³ Cenazesi Mısır’a getirilerek, Ezher Üniversitesi’nde yapılan cenaze merasiminden sonra Kahire’ye defnedilmiştir.¹⁴

1.2. Kur’an ve Tefsire Dair Eserleri

1.2.1. La morale du Koran

Fransızca olarak kaleme alınan eserin tam adı, “*La morale du Koran: Étude comparée de la morale théorique du Koran suivie d’une classification de versets choisis, formant le code complet de la morale pratique*” şeklindedir. Bu eser doktora tezi olarak hazırladığı iki ana çalışmasından hacimli olanıdır.¹⁵ Müellifin öğrencisi Abdussabûr Şahin¹⁶ tarafından “*Dusturu’l-Ahlak fi’l-Kur’an*” adıyla Arapça’ya çevrilen eser Seyyid Muhammed Bedevî tarafından geniş bir takdim ile neşredilmiştir. Aynı zamanda Fransa’da Sosyoloji alanında doktora öğrencisi olan ve Draz’ın damadı olan Seyyid Muhammed Bedevî,¹⁷ adı geçen kitabın telif ve tercüme süreçlerine ayrı ayrı tanıklık ettiğini ve aynı hatıraları tekraren yaşadığını belirtmiştir. Kur’an Ahlakına dair bu eser konulu tefsirde alanında çok önemli ve başarılı bir uygulama örneğidir. Draz’ın diğer eserleri gibi bu çalışma da ilk zamanlarda İslam ve batı dünyasında hak ettiği ilgi ve değeri yeterince bulamamıştır. 1973 yılında Abdussabûr Şahin tarafından Arapça’ya tercüme edildikten sonra Draz’ın fikirlerinin kıymeti daha fazla takdir edilmeye başlandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Arapça tercümenin bir muhtasar¹⁸ çalışması¹⁹ yapılmıştır ve Arapça tercüme bilahare başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Fransızca orijinali birkaç defa basılmıştır.²⁰ İngilizceye, Danielle Robinson ve Rebecca Masterton tarafından çevrilmiştir.²¹

¹² Bu tebliğ ilk olarak “İslam’ın Diğer Dinler Karşısındaki Mevkii ve Onlarla Alakası” başlığıyla Mehmet Aydın tarafından Türkçeye çevrilerek Diyanet İlmi Derginin XVI. Cildinde, 6. Sayısında 333-342 sayfaları arasında 1977 yılında yayımlanmıştır.

¹³ Konferans sırasında yanında bulunan M. Ebû Zehra, Draz hakkında bir değerlendirme kaleme almıştır. Bkz. Muhammed Ebû Zehra, “el-Ustâz ed-Duktur Muhammed Abdullah Draz”, *Livau’l-İslam*, 11 (1377/1958), 689-691.

¹⁴ Draz’ın hayatıyla ilgili bkz. Ahmed Mustafa Fadliyye, *Muhammed Abdullah Draz Sîre ve Fikr*, Kahire: Mektebetu’l-İman, 2010); Muhammed Abdullah Draz, *Medhal ile’l-Kur’ân’il-Kerîm*, Çev. Muhammed Abdulazîm Ali, Yay. Seyyid Muhammed Bedevî, (Kuveyt: 1404/1984), 7-13; Muhammed Abdullah Draz, *Dusturu’l-Ahlâk fi’l-Kur’ân*, Çev. Abdussabûr Şahin, Yay. Seyyid Muhammed Bedevî, (Beyrut: 1405/1985), z-kc, kd-md.

¹⁵ Eser hakkında yapılmış olan değerlendirme Konya’da yayınlanmıştır. Bkz. Abdulhalim Koçkuzu, “Abdullah Draz ve ‘La Morale du Koran’”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2002) 339-347. Muhammed Draz’ın ismi maalesef bu makalede de yanlış olarak Abdullah Draz şeklinde yazılmıştır.

¹⁶ Abdussabûr Şahin, 1954 yılında Lisans eğitimi sırasında Draz’ın öğrenciliğini yapmıştır.

¹⁷ Seyyid Muhammed Bedevî, Draz’ın damadıdır. Fransa’da Sosyoloji alanında doktora öğrencisiyken Draz’la sürekli beraber bulunan bu zat, eserin Arapça çevirisine bir takdim yazısı kaleme almıştır. Bedevî, İskenderiye Üniversitesinde Sosyoloji Profesörü olarak çalışarak çeşitli akademik ve idari görevler yürütmüştür.

¹⁸ Muhtasar veya ihtisâr “kısaltılmış, özetlenmiş” demektir. Hacimli bir eserin özetlenmesi veya bir konunun ana hatlarıyla ifade edilmesini de kapsamaktadır. Tefsir alanında ise kaleme alınmış eserlerin, genellikle müellifleri veya başka kimseler tarafından kısaltılmasını ifade etmektedir. Öyleki klasik dönemde bazı tefsirler öncekilerin muhtasarı olduğu halde müellifleri bunu ifade etmemiştir. İlk hacimli tefsirlerden olan Taberî’nin *Câmiu’l-beyân*’ı, Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdih et-Tucbî tarafından *Muhtasar min Tefsiri’l-İmâm et-Taberî* adıyla ihtisar edilmiştir. Bkz. Abdulhamit Birişik, “Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 31:59-60.

¹⁹ Muhammed Abdulazîm Ali tarafından yapılan bu muhtasar çalışması Mısır’da basılmıştır.

²⁰ Draz’a ait olan “*La morale du Coran*”a ait baskılardan biri de 1983 yılında Rabat’ta, Le Ministère Des Habous Et Des tarafından neşr edilen baskısıdır.

²¹ Draz, M. A. *The Moral World Of The Qur’an*, Translated By Danielle Robinson And Rebecca Masterton, London: I. B.Tauris, 2009.

1.2.2. *en-Nebeu'l-Azîm*

En önemli eserlerinden biri olan *en-Nebeu'l-Azîm*, Draz'ın 20 yıllık titiz çalışmasının ürünüdür. Draz, tek bir cilt olan bu eseri Kur'an'ın tamamının tefsir edilmesini kapsayan külli bir projenin başlangıcı mesabesinde düşünmüş ancak itimama vakit bulamamıştır.²² Draz tarafından böyle bir çalışmanın yapılması temennisi, *Menahilu'l-İrfan* adlı eserin müellifi olan Zürkani gibi çağdaşları tarafından da ifade edilmektedir. Kitap özellikle Kur'an belagati üzerine yoğunlaşmıştır. Kitap, muhtelif belagat sanatlarını anlattıktan sonra ayet ve sureler esas alınarak örnekler göstermiştir. Kur'an'ın mucize olduğu konusu ele alınarak sistematik bir tarzda i'caz konuları ispat yoluna gidilmiştir. Eserin ikinci bölümü ise Kur'an'ın en uzun suresi olan Bakara Suresi'nin incelenmesine ayrılmıştır. Surenin mukaddime, üç ana konu ve bir sonuçtan oluştuğu belirtilmiştir. Kur'an hakkında orijinal tespitleri okumak için vazgeçilmez bir kitaptır. Eserde Kur'an-ı Kerim'in mahiyeti, çeşitli i'caz yönleri ve vahiy mahsulü olduğu ele alınmıştır.

1.2.3. *Initiation au Koran*

Orijinal adı "*Initiation au Koran -Exposé historique, analytique et comparatif-*"²³ şeklindedir. Paris'te doktora için hazırladığı iki çalışmadan birincisidir. Doktora çalışması olarak değerlendirilmiştir. Eser "*Medhal ile'l-Kur'ani'l-Kerîm*" adıyla Muhammed Abdulazîm Ali tarafından Arapça'ya çevrilmiştir. Salih Akdemir eseri Fransızca orijinalinden Türkçe'ye tercüme ederek "*Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*" (1983) ve "*Kur'an'a Giriş*" (2001) isimleriyle yayımlamıştır.²⁴ 2001 yılında Prof. Abdel Haleem tarafından, *Introduction to the Qur'an* adıyla İngilizceye çevrilmiştir.²⁵

Müslüman bir ilim-fikir adamının, batıların metotlarını kullanarak Kur'an'ı araştırması ve onlara kendi dillerinde cevap verecek seviyeye ulaşması, yeni bir filizlenmenin belirtilerindendir. Draz, bütün Kur'an incelemelerinin dil ve fikir esası üzerinde birleştiğini söyledikten sonra, dil yönünün iyi Arapça bilmeyi gerektirdiğine, onun Arapça bilmeye ihtiyaç göstermeyen yönünün, edebî üslûb içerisinde gelişen fikirler hazinesi olduğuna dikkatleri çekmekte ve Kur'an'ın aynı ölçüde bir edebî eser ve doktrin kitabı olduğu üzerinde durmaktadır.²⁶

1.3. Diğer Eserleri

1.3.1. *ed-Din*

Tam adı "*ed-Dîn: Buhusun Mumehhede li-Diraseti Tarîhi'l-Edyan*" olan bu eser, Akif Nuri ve Bekir Karlığa tarafından ayrı ayrı "*Din ve Allah İnancı*" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. *Les hommes à la*

²² Naîm el-Hımsî. *Fikretü İ'cazi'l-Kur'ân*, (Beyrut, 1973), 368.

²³ *Kur'an'a Giriş-Tarihsel, Analitik, Karşılaştırmalı Açıklamalar-*.

²⁴ Muhammed Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, (Ankara: Mim Yayınları, 1983). Eser, 2001 yılında Ankara'da Kitabiyat yayınlarından tekrar yayınlanmıştır.

²⁵ Muhammad Abdullah Draz, *Introduction to the Qur'an*, (London:I. B. Tauris, 2011). Muhammad Abdullah Draz, *Understanding the Qur'an: Themes and Styles*, (London:I. B. Tauris 1999).

²⁶ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, 15.

*decouverte de Dieu: prologue à une histoire de religions: "Ad-Din"*²⁷ adıyla oğlu Muhsin Draz,²⁸ tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

Eser Draz'ın, dinin doğuşu ve gelişimi ile toplum hayatındaki durumu ile ilgili yazmış olduğu bir eserdir. "*ed-Din*" adlı bu eser, şu bölümlerden oluşmaktadır: Tarihte dinler ele alındıktan sonra birinci bölümde din kelimesinin anlamı ikinci bölümde dinin kültür ve eğitimle ilişkisi üçüncü bölümde din duygusu ve insan fıtratındaki köklü yeri dördüncü bölümde Allah inancının kaynağı ve birleştirici görüş veya İslam başlığı ele alınmıştır. Kitabı çeviren Bekir Karlığa, sunuş yazısında kitabın iki ana bölümden oluştuğunu belirtmekte ancak, kitapta yukarıda belirtilen dört bölüm bulunmaktadır. Her ne kadar iki temel bölüm var ise de dört bölüm şeklinde ele alınmıştır. Çeviriye göre ilk üç bölümde "Din" konusu üzerinde durulmakta, Son bölüm olan dördüncü bölümde "Allah" inancının menşei üzerinde durulmaktadır.

1.3.2. *el-Mizan beyne's-Sunne ve'l-Bid'a*

Draz, bu eserle Şâtıbî'nin eksik kalmış çalışmalarından biri olan "*el-İ'tisam*"²⁹ adlı eserini yeniden ele almayı düşünmüş ancak maalesef "*el-Mizan*", adını verdiği bu çalışma "*el-İ'tisam*" ile aynı akıbete uğrayarak tamamlanamamıştır. Endülüs ilim ve medeniyet birikiminin yetiştirdiği en büyük âlimlerden biri olan Şâtıbî'nin "*el-İtisâm*" ismini verdiği kitabı, bidatlere karşı Kur'an ve Sünneti savunan, bidatin mahiyetine ve tehlikelerine işaret eden bir hazinedir. Bu eseriyle Şâtıbî, İslam'ın özgünlüğüne aykırı biçimde topluma yayılan hurafe ve bidatleri açıklamaya, kurtuluş yollarını göstermeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde yanlış anlayışlarla kıyasıya mücadele eden Şâtıbî, toplumunu Kur'an ve Sünnet çizgisinde sahih bir din anlayışına davet etmiştir. İşte bu çabanın ürünü olan "*el-İtisâm*", alanının en önemli kitaplarından olma özelliğini, Draz'ın "*el-Mizan beyne's-Sunne ve'l-Bid'a*" adlı bu eseriyle beraber korumaktadır.

Bidatin ve bu kapsama giren inanç ve fiillerin niteliği başta olmak üzere bu tür davranışların dinî-hukukî hükmü, bidat ehlinin kendilerini haklı çıkarmak için yaptıkları savunuların tutarsızlığı, ibadet alanında söz konusu olan bidatlerin gündelik faaliyetler için de geçerli olup olmayacağı, bidat ile fık'hî birer yöntem olan maslahat-ı mürsele ve istihsân arasındaki farklar gibi temel hususlar kitabın ana konularını oluşturmaktadır. Bütün bunlardan sonra eser, kurtuluşa ulaştıran hak yolun özelliklerini saymış ve dinin ana metinleri olan nasların doğru anlaşılıp uygulanmasının ilkelerini belirlemiştir.

1.3.3. *Nazarat fi'l-İslam*

Draz'ın akademik ajandası olan bu eser; ders anında işlenen bilimsel konular ile hocaları, akranları, dönemin bilimsel ve kültürel yapısı gibi hususlarda bilgiler içermektedir. Abdulkadir Karahan, kitabın tercümesi için kendisinden isim istendiğinde kitabı okuduğunu ve tercüme işi için Ali Özek'i önerdiğini belirtmiştir. Draz'ın bizzat kendisinin de belirttiği gibi, akli ve nakli sahalarda ihtisaslaşmak isteyenleri teşvik etmek gibi bir gayesi de vardır. Birkaç Arapça baskısı yapılan eseri Ali

²⁷ *Tanrının Keşfinde İnsanlık: Bir Dinler Tarihi İncelemesi*.

²⁸ Eser'in iki ayrı tercümesi yayınlanmıştır. *Din ve Allah İnancı*, Muhammed Abdullah Draz, çev. Bekir Karlığa, (Bir Yayıncılık: t.y. İstanbul); Muhammed Abdullah Draz, *Din ve Allah İnancı*, çev. Akif Nuri, (Çığır Yayınları: İstanbul, 1978) (Yayın çevreleri tarafından adı geçen iki ismin aynı kişi olduğunu belirtilmektedir.)

²⁹ Ebu İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, hicrî 8/ milâdî 14. yüzyılın önde gelen bilginlerinden birisidir. Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu bir kültür havzası içinde yetişmiş müctehid bir fakih olmakla birlikte hadis, tefsir ve Arap edebiyatı alanında da eserler vermiştir. Fık'h usulü, Arap dili ve nahivdeki çalışmaları özellikle zikredilir. Makasid teorisinin öncüsü olarak kabul edilmektedir.

Özek, “İslam Hakkında Bazı Görüşler” adıyla Türkçe’ye çevirmiştir.³⁰ Ali Özek tarafından tercüme edilen kitap, Suudî Arabistan Krallığı Tanıtma Bakanlığınca Türkiye’de bastırılmıştır. Abdulkadir Karahan bu esere çok kıymetli bir önsözle katkıda bulunarak, ilim dünyasının ilgisine ve beğenisine sunmuştur.

1.3.4. *Dirasat İslamiyye fi’l-Alakati’l-İctimaiyye ve’d-Duveliyye*

Müellifin konferans ve bilimsel toplantılarda sunduğu tebliğlerin bir kısmını içeren kitabı Nurettin Demir, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer* adıyla Türkçe’ye tercüme etmiştir.³¹

1.3.5. *Zadu’l-Muslim li’d-Din ve’l-Hayat*

Bu eser, farklı isimlerle birkaç defa yayınlanmıştır. Ancak yeni baskılarında olan bazı konular eski baskılarında bulunmamaktadır. Bu durum daha sonra ulaşılan kaynakların ilavesiyle oluşmuştur. Draz’ın radyo konuşmalarından müteşekkil olan eser Fadliyye tarafından tahkik edilip basılmıştır. Çalışma daha önce “*Min Huluki’l-Kur’an*” adıyla basılmıştır. “*Ve Siyabeke fe-Tahhir*” başlığını taşıyan çalışma ise Salih Aşmavî’nin kısa bir önsözüyle birlikte Kahire’de 1978’de neşredilmiştir.

1.3.6. *Hasadu Kalem*

Makalemizin temel kaynağını teşkil eden *Fatiha suresi*³² ile Draz’ın ilk defa neşredilen bazı makale, inceleme ve mektuplarıyla önceden yayınlanmış bir kısım çalışmaların bulunduğu bu kitap sayesinde müellifin neşredilmemiş olan çok kıymetli çalışmaları ilk defa gün yüzüne çıkmıştır. Bu eser takdim ve mukaddimeden sonra altı bölümden oluşmakta ve toplamda dört yüz sayfadan fazla bir hacmi bulunmaktadır.

Birinci bölümde, Kur’an ilimleri; İcaz ve üslup, sureler arasındaki tenasüb, Kıraat ve esbab-ı nüzul konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde, Muhammed Recep el-Beyyumî’nin Draz’ı tanıtan ve çalışmalarını özetleyen yazısından sonra Fatiha suresi tefsiri, Bakara suresi (altı bölüm) tefsiri, Silm ayeti, Kıst ayeti, Yasin suresi, Mümin (Gafir) suresi, Mülk suresi, Kalem suresi, Nebe suresi ve Tekvir suresi tefsirleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Sünnet ve dindeki yeri adlı teorik girişten sonra üç hadis ile hadisten mülhem olarak “İmanın tadını almıştır” başlığı gibi pratik uygulama örnekleri verilmiştir. Dördüncü bölümde, erdemli (salih) toplumun oluşumunun keyfiyeti üzerinde durarak, ahlakî, ictimai ve ruhî vicdanın terbiyesi, takvanın semeresi ile ihlasın ruhunun çalışmada olduğunu ele almıştır. Beşinci bölümde ise İslam ve çağın meseleleri ele alınarak, altıncı ve son bölümde ise Draz’ın çeşitli yazıları toplanarak bir arada sunulmuştur.

1.3.7. *es-Savm: Terbiye ve Cihad*

Oruç ibadetini genellikle sadece fikhî boyutlarıyla ele alan çalışmaların aksine, bu ibadetin ahlaki erdemlerine ve ruhî boyutuna vurgu yaparak daha önce değinilmeyen veya vurgulanmayan yönlerini ön plana çıkararak yeni ve farklı bir tarzda ele almaktadır. Kuveyt’te bulunan Daru’l-Kalem adlı yayınevi tarafından çeşitli baskıları yapılan kitabın son olarak Ahmed Mustafa Fadliyye tarafından

³⁰ Muhammed Abdullah Draz, *İslam Hakkında Bazı Görüşler*, çev. Ali Özek, (İstanbul: Hüsnü Hayat Matbaası, 1977), 4.

³¹ Kitabın Türkçe Tercümesinin üç baskısı yapılmıştır. Muhammed Abdullah Draz, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer: “milletlerarası toplantılarda İslami konferanslar”* çev. Nurettin Demir, Kayıhan Yayınları: İstanbul, 1983); Muhammed Abdullah Draz, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer*, çev. Nurettin Demir 2. bs. (Kayıhan Yayınları: İstanbul, 1993). Muhammed Abdullah Draz, *Sorumluluk*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004). Aynı eser kapağı değiştirilerek Sorumluluk adıyla yeniden basılmıştır.

³² Muhammed Abdullah Draz, *Hasadu Kalem*, Yay. Ahmed Mustafa Fadliyye, (Kuveyt: Dâru’l-Kalem, 2004).

hazırlanan nüshası 2009 yılında yine aynı yayınevi tarafından basılmıştır.³³ Türkçe'ye İrfan Kocabaş tarafından "*Oruç: Terbiye ve Cihaddır*" adıyla 1965 yılında çevrilen bu eser İstanbul, Nuruosmaniye Matbaasında basılmıştır. Eseri çeviren İrfan Kocabaş tarafından oruç ibadetiyle ilgili fıkıhî ahkâm kitabın sonuna ilave edilmiştir.

1.3.8. *el-Muhtar min Kunuzi's-Sunne: Şerhu Erbaine Hadisen fi Usuli'd-Din*

Kuveyt'te bulunan Daru'l-Kalem adlı yayınevi tarafından basılan kitap, neşreden in mukaddimesi, Draz'ın hayatı ve Draz'ın hadis rivayeti konusundaki senedi verildikten sonra vahyin başlangıcı konusyla başlamaktadır. İnanc konularına dair seçilmiş kırk hadisin şerhidir. "*el-Muhtar min Kitabi Teyşîr'l-Vusul ila Hadîsî'r-Resul*" adıyla Kahire'de 1932 ve İskenderiye'de 1978 yıllarında basılmıştır. Eşitli baskıları yapılan eserin son olarak 2009 yılında yeni bir baskısı yapılmıştır.³⁴

Draz tarafından, Buhârî'nin *Sahih*'inden bazı bölümlere yapılan bir şerhtir. Kitap önemli bir tefsir âlimi olan Draz'ın, hadislerde geçen ve aynı zamanda tefsirle ilgili olan önemli birçok konuya dair yaptığı bir çalışmadır. Bu açıdan büyük önem arz etmektedir. Draz'ın, talebelerine ders metni olarak da kullandığı bu eserin de çeşitli baskıları yapılmıştır.

2. FATİHA SURESİ

2.1. İnceleme

Kur'ân araştırmalarının uzun soluklu, sağlam dayanaklı, keyfi düşüncelerden uzak, zamanı gözetken, okunabilir, ayrıştırıcı değil birleştirici olması kaçınılmaz bir gerekliliktir.³⁵ Elbette tefsirlerin hedef kitlesi ve birincil amaçları, bu tür çalışmaların ağırlık noktalarını etkilemektedir.

Bu çerçevede müellifimiz Muhammed Abdullah Draz'ın Kur'ân'a bakışı ve tefsir metodu daha çok ilâhî kelâmın birincil hedefleri üzerine yoğunlaşmakta ve geniş halk kitlelerini muhatap almaktadır. Dolayısıyla Fatiha suresine dair çağdaş bir müfessirin bakış açısı özel önem arz etmektedir. Zira el-Fatiha, Kur'ân'ın özü ve giriş bölümü olması itibarıyla yoğun bir muhtevaya ve çok yönlü bağlantılara sahiptir. Allah, evren ve insan, dünya ve ahiret, adalet ve ahlak, iman ve küfür, istikrar ve sapma, rahmet ve gazap, ödül ve ceza bu zümredendir.

Söz konusu çalışmada tefsir usulünün bazı ana konuları ile ilgili disiplinlere sınırlı da olsa değinilmiş ve İslam dininin esasları tasnif edilerek değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

2.2. Tefsir Usulü Konuları ve diğer disiplinler

2.2.1. Dil Bilimleri

Draz'ın dil bilimlerine dair ayrıntılara değinisi oldukça sınırlı olmakla birlikte bu alanlardan edinilen sonuç bilgiyi tefsirine yansıtmada oldukça mahir olduğu söylenebilir. Zira o, ilâhî kelâmın dilbilimsel yönlerini, geniş muhatap kitlesini ilgilendirmeyen kurallarına dalmadan, bizatihi o

³³ Muhammed Abdullah Draz, *es-Savm: Terbiye ve Cihad*, Yay. Ahmed Mustafa Fadliyye, (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 2009).

³⁴ Bkz. Muhammed Abdullah Draz, *el-Muhtâr min Kunuzi's-Sunneti'n-Nebeviyye: Şerhu Erbaine Hadisen Fi Usulu'd-Din*, (Beyrut: Matbuatu Ebnai'l-Merhum el-Hac Muhammed Adnan Rabih el-Cezairi,ts.); Muhammed Abdullah Draz, *el-Muhtâr min Kunuzi's-Sunne: Şerhu Erbaine Hadisen*, (İskenderiye: Dâru'l-Ensar, 1978) Eser son olarak 2009 yılında tekrar basılmıştır. Biz de çalışmamızda bu baskıyı kullandık. Bkz. Muhammed Abdullah Draz, *el-Muhtâr min Kunuzi's-Sunne:Şerhu Erbaine Hadisen*, (Kahire: Dâru'l-Kalem, 2009).

³⁵ Bkz. İsmail Bayer, Araştırma Notu: Tefsîr Hâtimelerinde Tefsîr ve Müfessir, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2016/2), 155-163/162.

kurallardan edinilen genel ve sonuç anlam üzerine yoğunlaşmaktadır. Denilebilir ki müfessir, sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinin ayrıntılarını öz anlamı pekiştirmekte ve zenginleştirmekte kullanmış, ancak bu ayrıntıları kural veya kuram düzeyinde dile getirmeyi doğal olarak tercih etmemiştir.

Arap dilinde belirlilik takısı olarak bilinen (-el) yapısının er-Rahmân ve er-Rahîm kelimelerindeki fonksiyonu, Draz'ın konuya bakış açısını vermesi açısından güzel bir örnek teşkil edebilir: *“er-Rahman ve er-Rahîm” sıfatları, O'nun (kök sözlük anlamıyla) diğer rahman ve rahimler gibi olmadığını anlatır. Çünkü O, er-Rahmân er-Rahîm'dir. Çünkü O, rahmetin yegâne kaynağıdır. Sonra O, tek bir rahmetin değil Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi her şeyi kuşatan bir rahmetin kaynağıdır. Bir diğer cihetle ise belli durumlarda yalnızca O'nun dilediklerine has kılınan bir yöne de sahiptir.”*³⁶

2.2.2. Hadis

Draz'ın tefsir anlayışında daha çok Kur'an'ı merkeze alma düşüncesi ön plana çıktığından eserlerinde genellikle tefsire doğrudan ve yoğun katkısı olacak rivayetler sınırlı yer bulabilmiştir. Çünkü tefsirlerde kullanılacak hadislerin sıhhat dereceleri önem arz etmekle beraber zihinlerde soru işareti bırakmayacak, ana konuyu yörüngesinden çıkarmayacak ve tartışmalara yol açmayacak olmaları hususu nazar-ı itibara alınmalıdır. Bu da bu tür rivayetlerin özellikle günümüz tefsir kitaplarında yer almaları konusunda daha çekinceli bir duruş sergilenmesine sebep olmuştur. Draz da bu hususa benzer bir yaklaşım sergilemektedir.

Bu bağlamda Draz'ın Fatiha suresi tefsirinde yalnızca bir sahih hadis nakledilmiştir: *“Bir tür kâdî/yargıç cennette iki tür yargıç ise ateştedir. Cennetlik yargıç, doğruyu bilip bu doğruyla yargıda bulunandır. Ateşteki iki yargıç ise doğruyu bildiği halde aksiyle yargıda bulunan ile bilgisi olmadığı halde insanlara yargıçlık yapandır.”*³⁷

2.2.3. Mantık

Draz bu çalışmasının kısalığına rağmen, hem bireysel eğitiminin hem de geleneksel İslâmî eğitimin bir parçası olan mantık ilminden de doğal olarak yararlanmış ve bu alanın terimlerini hedef kitleyi sıkmayacak ve konuyu anlaşılabilir kılmayacak ölçüde kullanmıştır. Düşününürün aşağıdaki satırları konumuza örneklik edecektir: *“(Fatiha suresinde) Belirtilen sıfatlar bir öncekilerin pekiştirmesi bir sonrakinin ise hazırlık kaziyesi/yargısı hükmündedirler. Nitekim “hamd” yargısı, “istek” yargısının delili konumundadır. Aynı zamanda bu, ibadet ve kulluğu gerçekleştirmek için istenen hareketin muharrik gücü olmaktadır. Gerçekte Allâh, şeriki olmadan her şeyi yarattığı gibi, aynı şekilde varacakları noktaya kadar her an tüm hayatların dayanağı ve mededgâhı olmayı da üstlenmiştir. O, vahdaniyetiyle tüm rahmet ve nimet hazinelerinin sahibi olduğu gibi nimet ve rahmetini de ihsanıyla yarattıklarına bahşeden hatta dilediğine ihsanını katbekat artırandır. Yargı ve süreci belirleme O'nun elindedir. Şu halde cemâl ve celâl nitelemelerine bihakın layık olan da odur. Hatta bu nitelemeleri*

³⁶ Nazarât fi Fatihati'l-Kitab, s. 99.

³⁷ Ebû Dâvûd, Kitâbu'l-Akdiye, Bâbu “fi'l-Kâdî yuhtiu”. Hadis no: 3573; İbn-i Mâce, Kitâbu'l-Ahkâm, Bâbu “el-Hâkimu yectehidu feyusîbu'l-Hakke”, 3:93, Hadis no: 2315 (Bureyde'den naklen). Yukarıdaki hadisin benzer lafızlarla rivayeti de mevcuttur: *“Kadılar/hakimler/yargıçlar üç sınıftır. Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ile hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ise ateştedir.”*

O'ndan başka hak eden var mıdır? Hamd ve senâ (süreklî övgü) yalnızca O'na aittir, O'nun hakkıdır. İşte bu yargı ve delil birlikteliğidir.

Bu burhân-ı istikrâî (tümevarım, endüksiyon) geçmiş, şimdiki ve gelecek tüm zamanlarda kendini gösteren rahmet ve azamet üzerine inşa edilmiştir. Tüm zamanların tüm nimetleri ilâhî ihsan merkezlidir.”³⁸

2.2.4. Fatiha Suresi Tefsirinde Ana Konular

Müellif çalışmasının başında, Fatiha tefsirinde hangi konuları ele alacağını ifade etmektedir: “Biz şimdi Fatiha suresine iki farklı açıdan bakmak istiyoruz. Birincisi; Kur’ân’ın genel çerçevede konu ve amaçlarıyla karşılaştırarak bu surenin konu ve amaçlarına bakıştır. İkincisi ise, Kur’ân hitabı yönüyle karşılaştırma yaparak surenin hitap yönüne bakıştır.”³⁹ Fatiha suresinin içerik ve üslûbunu Draz şu şekilde maddeleştirmiştir:

Konular

- A. Nazarî konular
 - a. Hakkı bilmek (marifetullah).
 - b. Hayrı bilmek.
- B. Amelî konular (Nazarî bilginin semeresi).
 - a. Allâh’a karşı duyulan saygı.
 - b. Hayr yapmak.

Hitap yönleri

- A. İlâhî yön: (Fatiha’nın birinci kısmı)
 - a. Alemlerin Rabbi
 - b. er-Rahmân ve er-Rahîm
 - c. Din gününün sahibi.
- B. Beşeri yön: Fatiha’nın ikinci kısmı
 - a. Mebde: Allâh’ı birlemek.
 - b. Vasıta: Peygamberlik.
 - c. Meâd: Ceza ve mükafat.

“Kur’ân-ı Hakîm’in birinci temel nazarî maksadı diğer gerçekliklerden hareketle yüce gerçekliğe ulaşmamız ve onu tanımamızdır... Kur’ân bizlere Allâh’ın hükümlerindeki işlerini gösterdiğinde onu yalnız mevcut haliyle değerlendirmemizi istemez. Belki bakışlarımızı yaratılmışlara ait zamanın her iki ucuna yani yaratılmışların geçmiş ve geleceğine, başlangıç ve sonlarına çevirmemizi ister. İnsanla ilgili zaman kavramında da aynı şeyler istenir. Maziden müstakbele akan bu zaman sürecinde Allâh’ın birey ve toplumlara nasıl hükmettiği, insanoğlunun mutlulukları, acıları, süreklilikleri, yok edilişleri, ödülü hak edilişleri veya cezaya müstahak oluşları söz konusu zaman akışında üzerinde düşünmemiz istenen hususlardır... İnsanın varlığı, iç dünyası ve dış âleminde tecelli eden ilâhî yaratmaya dair bu kapsamlı bakış, O’nun adalet ve fazlıyla, ihsanıyla görünür olan, celâl ve cemâl sıfatlarıyla tanık olunan bu ma’rifetullâh, şayet insan düşüncesinde alması gereken konumu kazanırsa, kuşkusuz bu yüce mukaddes bilginin gösterdiği yönde ve onun gerektirdiği şekilde eylemlerde

³⁸ Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 101.

³⁹ Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 97.

bulunacaktır. İşte bu amel/eylem konumu adalet ve ihsan karşısında bizatihi saygı ve huşû duruşudur.. ihsan ve cemaal huzurunda dostluk ve sevgi duruşudur.”⁴⁰

2.2.5. Sure İsmi

Draz çalışmasında surenin el-Fatiha olarak isimlendirilmesi üzerinde önemle durmaktadır: *“Bu sureyi okuyan veya dinleyenlerin çoğu söz konusu anlayışa sahip olmakla birlikte genel eğilim öyle geliyor ki, surenin Fatiha olarak isimlendirilmesini yalnızca Kur’ân’ın başında bulunmasına bağlama yönündedir.”⁴¹* Müfessir isimlendirmedeki bu anlayışı daha üst boyuta taşıyarak surenin muhteva ve hitap yönüne dikkatleri çekmektedir. Böylece sure, mekânsal konumu yanında Kur’ân’ın her cihetle özü olması cihetiyle bu ismi almıştır denilebilir.

2.2.6. İbadet/Ubûdiyyet

Draz’ın ifadesiyle suredeki “hamd” yargısı, “istek” yargısının delili konumundadır ve bu durum ibadet ve kulluğu gerçekleştirmek için istenen hareketin muharrik gücüdür.⁴² Müellif, Fatiha suresi üzerinden ibadetin sebep ve niteliğine dair şu açıklamalarla konuyu genişletmektedir: *“Allâh’ı tanıyan ve bilen O’nun huzurunda eğilir, O’nunla kalbi dinginleşir. İşte bu ibadetin ruhu ve cevheri, gönülden gelen, hoşnut olunan, muhabbetin eşlik ettiği tam bir huşû’ halidir.”⁴³*

2.2.7. Müminlerin ve Karşıtlarının Özellikleri

Müminler; itidal ve doğruluk esasına bağlı olanlar, doğruluk erleri, imanlarına can-fedasını tanık edenler, kendilerini yaratılma gayelerine en uygun hale getirenler ve fazilet yolunun yolcularıdır.⁴⁴ Bu dünyada anlamlı mutluluğa ulaşmak, toplumun iyileşmesine-ilerlemesine katkı sağlamak ve ahiret saadetini elde etmek yukarıda ifade edilen özelliklere sahip olmakla gayet mümkün gözükmektedir. Ancak tarih ve yaşanan hayat insanoğlunun bu güzergâhı pek koruyamadığını da göstermektedir. İlâhı gazabı hak edenler ve inhiraf edenler Fatiha suresinde beyan edilen doğru yoldan çıkanlardır. Ancak diğer Kur’ân ayetleri de dikkate alınarak surenin sonundaki üç dil öbeği yani “inam edilenler, gazab edilenler ve yoldan çıkanlar” arasındaki dilbilimsel ilişkinin anlama yansıtılmasında bir yetersizliğin olduğu söylenebilir mi sorusu sorulabilir. Çünkü “gayr” kelimesinin bedel ve şayet bedel değilse in’âm’ın; in’âm-ı hakiki olan iman, şeklinde anlaşılması koşuluyla sıfat olabileceğinin sonuç anlam üzerinden işlenebilmesi beklenirdi.⁴⁵ Nitekim bu yaygın ihmal günümüzdeki DİB yeni mealde olduğu gibi Türkçe meallerde şu cümle yapısıyla belirginleşmektedir: *“Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”* Ancak yanlış algılara sebep olmamak için ya ayetteki nimetin, nimet-i hakiki olan iman nimetine tahsisi veya cümle kurgusunun şöyle olması daha yerinde olabilir: *“Bizi gazaba uğramayan ve yoldan çıkmayan nimet verdiklerinin yoluna ilet.”*

⁴⁰ Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 98, 99.

⁴¹ Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 97.

⁴² Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 101.

⁴³ Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 99.

⁴⁴ Bkz. Nazarat fi Fatihati’l-Kitab, s. 104.

⁴⁵ Bkz., Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâik-i Gavamidi’t-Tenzîl I-IV, (Beyrut Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), I/26.

2.2.8. Anayasa

Draz'ın Fatiha suresinde ele aldığı başlıca konulardan biri anayasadır. Kur'ân bir düstûr ve anayasaysa Fatiha suresi de onun esası ve özüdür. Hatta Fatiha Anayasasının anayasası, düsturun düsturudur.⁴⁶ Bir bakıma müfessir, bu başlık altında ilâhî kelama dayanarak devletten beklentilerini ifade etmiş, günümüz İslam toplumlarının adaletle dair isteklerine bu yolla tercüman olmuştur. Müfessirin düşüncesinde Fatiha suresi, hem bir anayasaya duyulan ihtiyacın ifadesi hem de takip eden tüm Kur'ân'ın onun açıklaması olmak üzere bizatihi anayasasının kendisidir.

*“Anayasaların en iyisi ve hayırlısı ümmetin ihtiyaçlarından doğan ve o makul ihtiyaçları karşılayandır”*⁴⁷ vurgusunu yapan Draz, toplum tarafından ihtiyacı hissedilen ve istenen bir anayasanın iyilik, hak ve hidayet esasları üzerine oturması gerektiğini belirtmektedir. Böylesi bir anayasa rasyonaliteden uzaklaşıp sağa sola meyletmeyen, birey, grup ve halk ayırımı yapmayan, tam ve keskin bir adalet anlayışına sahip, sırat-ı müstakim üzere olmalıdır.⁴⁸

Fatiha suresinden anlaşıldığı şekliyle ana kanunların çerçevesini belirleyecek sulta, “âlemlerin Rabbi” sıfatında dile geldiği şekliyle mutlak anlamda en yüce ve en kerim şâri olan Allâh'tır. Çünkü istenen şâri', terbiye, ihtiyaçları giderme ve sevgiyle muamele özelliklerine de sahip olmalıdır. Draz uygulayıcı sultalara yapılan uyarıyı ise, *“Din gününün sahibi”* ayeti çerçevesinde incelemiştir.⁴⁹

Fatiha'nın açıklaması mesabesindeki Kur'ân'ın başlıca konuları arasında, yukarıda ifade edilen anayasaya dair örneklemeler ve olumlu sonuçlar doğurmuş tarihi tecrübeler de yer almaktadır. Muvaffakiyet ve reşâd nimeti bahşedilenlerin yolu ve tecrübesi bu kabildendir.

FATİHA SURESİNİN TERCÜMESİ

Birinci Konu

Fatiha Suresine Dair Bazı Düşünceler⁵⁰

(el-Kitâbu'l-Hakîm'in Açılış Suresine Dair Bazı Bakışlar/Düşünceler)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (1)

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (3) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (4) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (5) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (7)

Bismillahirrahmânirrahîm

Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün maliki Allah'a mahsustur. Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yolunailet; gazaba uğrayanların ve sapmışların değil. (el-Fatiha, 1/1-7)

Amellerin en hayırlı başlangıcı, hedeflere erişmenin en iyi yolu, Yüce ve Kudretli Allah'a layık olduğu vecihde, ebedi övgülerle, gücünden yardım dileyerek, gösterdiği yolda doğruluktan ilham alarak yönelmektir. Fatiha suresindeki en bariz çizgiler şu şekildedir: “Hamd âlemlerin Rabbi

⁴⁶ Bkz. Nazarât fi Fatihati'l-Kitab, s. 107.

⁴⁷ Nazarât fi Fatihati'l-Kitab, s. 105, 106.

⁴⁸ Bkz. Nazarât fi Fatihati'l-Kitab, s. 107.

⁴⁹ Bkz. Nazarât fi Fatihati'l-Kitab, s. 106.

⁵⁰ Draz'ın *Hasadu Kalem* adlı eserinin 97-107. Sayfaları arasında yer alan “Nazarât fi Fatihati'l-Kitab” başlığıyla verilen Fatiha suresinin tam tercümesidir.

Allâh'adır." ayeti Allâh'a daimi övgü; "Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz." Allâh'tan yardım dileme.; "Bizi doğru yola ilet" ise Allâh'ın nurundan olgunluk ve doğru yol isteğidir.

Bu sureyi okuyan veya dinleyenlerin çoğu söz konusu anlayışa sahip olmakla birlikte genel eğilim öyle geliyor ki, surenin Fatiha olarak isimlendirilmesini yalnızca Kur'ân'ın başında bulunmasına bağlama yönündedir.

Biz şimdi Fatiha suresine iki farklı açıdan bakmak istiyoruz. Birincisi; Kur'ân'ın genel çerçevede konu ve amaçlarıyla karşılaştırarak bu surenin konu ve amaçlarına bakıştır. İkincisi ise, Kur'ân hitabı yönüyle karşılaştırma yaparak surenin hitap yönüne bakıştır. İşte bu bağlamda çok daha önemli ve büyük sonuçlara ulaşacağımızı düşünüyoruz.

Öncelikle Kur'ân'ın tümel maksatlarının istatîğini ve Fatiha'nın bu amaçları içerme boyutunu inceleyeceğiz.

Çeşit ve çokluğuyla birlikte Kur'ân'ın ele aldığı konuları dört başlık altında toplamak mümkündür. Aslında bütün dinlerin, felsefe ve ahlâk sistemlerinin temel konuları da farklı değildir. Tümel maksatlardan ilk ikisi nazarîdir:

Hakkı ve hayrı bilmek. Diğer ikisi şayet meyve verecek olgunluğa erişerek mukadder olmuşsa, Hakkı ve hayrı bilme maksatlarının meyvesi olan amelî maksatlardır. Hakkı bilmenin ve tanınmanın meyvesi hakkı takdis etmek ve ona sarılmaktır. Hayrı ve iyiliği bilmenin ve tanınmanın meyvesi ise iyilik yapmak ve ondan ayrılmamaktır.

Kur'ân-ı Hakîm'in birinci temel nazarî maksadı diğer gerçekliklerden hareketle yüce gerçekliğe ulaşmamız ve onu tanımamızdır. Bakışlarımızı ayetlerine, göklerde ve yerde bulunan yarattıklarına ve bunlar üzerindeki hükümlerine çevirerek Allâh'ı ve sıfatlarını bu şekilde biliriz. İnsanın, hayvanların ve bitkilerin yaradılışı, güneş, ay ve yıldızların hareketleri, bulutların oluşumu, kuşların ilâhî emre amade oluşları, rüzgârların yön değiştirmesi bu zümredendir. Ölüm ve hayat olgularını, irademiz ve kâinatın iradesi dışında gerçekleşen iç ve dış dünyamıza ait olaylar ve olguları, varlıkları ve bunların sürekliliklerini, uyumlarını, dayanışmalarını, oluşturdukları düzeni açıklamak bir yüce gücün varlığını kabul etmeye bağlıdır. Aksi takdirde akl-ı selim tek başına tüm bu hususları kavrayamaz. Elbette ifade edilen bu güç; akıl, tedbir, hikmet, mutlak hükümlerlik, sistemli düzenleyicilik özelliklerine sahip olmalıdır. Bu öylesine bir düzendir ki uyum ve uyumsuzluk yönlerinden milyarlarca ihtimali olan bir kâinatta en ufak bir şey tek bir ân şansa bırakılsa her şey altüst olacaktır. Aynı şekilde bu düzen kör, sağır, dengesiz, akılsız, yıkıcı, şefkatsiz, amaçsız, eğlenceci bir güçle de sağlanamaz.

Kur'ân bizlere Allâh'ın hükümlerindeki işlerini gösterdiğinde onu yalnız mevcut haliyle değerlendirmemizi istemez. Belki bakışlarımızı yaratılmışlara ait zamanın her iki ucuna yani yaratılmışların geçmiş ve geleceğine, başlangıç ve sonlarına çevirmemizi ister. İnsanla ilgili zaman kavramında da aynı şeyler istenir. Maziden müstakbele akan bu zaman sürecinde Allâh'ın birey ve toplumlara nasıl hükmettiği, insanoğlunun mutlulukları, acıları, süreklilikleri, yok edilişleri, ödülü hak edilişleri veya cezaya müstahak oluşları söz konusu zaman akışında üzerinde düşünmemiz istenen hususlardır.

İnsanın varlığı, iç dünyası ve dış âleminde tecelli eden ilâhî yaratmaya dair bu kapsamlı bakış, O'nun adalet ve fazlıyla, ihsanıyla görünür olan, celâl ve cemâl sıfatlarıyla tanık olunan bu marifetullâh, şayet insan düşüncesinde alması gereken konumu kazanırsa, kuşkusuz bu yüce mukaddes bilginin gösterdiği yönde ve onun gerektirdiği şekilde eylemlerde bulunacaktır. İşte bu amel/eylem konumu adalet ve ihsan karşısında bizatihi saygı ve huşû duruşudur.. ihsan ve cemal huzurunda dostluk ve sevgi duruşudur. Allâh'ı tanıyan ve bilen O'nun huzurunda eğilir, O'nunla kalbi dinginleşir. İşte bu ibadetin ruhu ve cevheri, gönülden gelen, hoşnut olunan, muhabbetin eşlik ettiği tam bir huşu halidir.

Birinci nazarî asıl olan marifetullâhın meyvesi, birinci ameli aslı oluşturur ve net bir ifadeyle Allâh'a karşı duyulan saygıdır/"tevkîr'dir. Bu iki aslın toplamından Kur'ân tafsil ettiği, Fatiha suresinin birinci bölümünde, icmal ettiği nazarî ve amelî unsurlarıyla (hitap itibarıyla) ilâhî yön oluşur. "Hamd âlemlerin Rabbi, Rahman ve Rahîm olan, mutlak itaat gününün sahibi Allâh'adır." kısmı 'temel bilgiyi/marifeti' ifade eder. "Yalnızca sana kulluk eder, yalnızca senden yardım isteriz." ayeti ise, söz konusu marifet ve bilginin meyvesi olan amelî/eylemsel konumu belirler.

Fatiha suresinin (hitap itibarıyla) ikinci kısmına yani insani yönü ele almadan önce anlamlarından kalplerimiz ve akıllarımızın nasibini alması ve güzelliklerinde aydınlanmak için surenin inci taneleri mesabesindeki ilk bölümü üzerinde biraz daha durmak güzel olacaktır. Öncelikle O'nun güzel sıfatlarından başlayalım: 'Alemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahîm, Dîn gününün mâliki'. Bu harika dizgedeki üç altın olan Kur'ân'ın ifade ettiği inanç dünyasının üç önemli unsuruna karşılık gelir. Başlangıç, vasıta, meâd (varış/dönüş/bitiş/döngüyü tamamlama)..tevhit, nübüvvet, karşılık (ödül veya ceza). "Alemlerin Rabbi" ifadesi, Allâh'ın yalnızca bir kabile ve halkın ilahı olmadığını gösterir. Aynı zamanda O, yalnızca iyiliğin ve ışığın veya yalnızca kötülüğün ve karanlığın rabbı da değildir. Elbette O, her şeyin Rabbi'dır...yaratıcı, şekil veren, her bir tavır ve halin hâlıkı, muhtaç olunan şeyleri bahşeden, zorluklarla imtihan eden ve o zorluklardan kurtarandır. Hâsılı görülebilen veya görülemeyen tüm hususlarda yarattıklarını terbiye eden, eğiten ve geliştirendir. İşte bu en öncelikli inanç tam anlamıyla tevhittir.

"er-Rahman ve er-Rahîm" sıfatları, O'nun (kök sözlük anlamıyla) diğer rahmet sahipleri (rahman ve rahimler) gibi olmadığını anlatır. Çünkü O, er-Rahmân er-Rahîm'dir. Çünkü O, rahmetin yegâne kaynağıdır. Sonra O, tek bir rahmetin değil Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi her şeyi kuşatan bir rahmettir. Bir diğer cihetle ise belli durumlarda yalnızca O'nun dilediklerine has kılınan bir yöne de sahiptir. Er-Rahmân ifadesi, tüm insanlığı kuşatır. Burada dikkat etmemiz gereken, ayette üzerinde durulan anlamın yalnızca varlık, hayat, maddi ihtiyaçlar ve rızıkla sınırlı olmadığıdır. Hatta aynı şey fitri olarak insanın doğru yola iletilmesi ile de sınırlı değildir. Üzerinde durduğumuz rahmet sıfatı, bütün bu bahsedilenlerle birlikte peygamberler gönderilerek tüm insanları doğru yola sevk etmeyi murad eden 'semavî hidayet'i de içermektedir. "Elbette biz her bir topluma elçi gönderdik" "Hiçbir ümmet yoktur ki bir uyarıcıları içlerinde zaman geçirmemiş olsun." Rahmân kelimesinin ifade ettiği dopdolu nimet hazinelerini tüm insanlığa sunan birinci, temel ve genel kapsamlı rahmet işte budur. "O, sizlere istediğiniz her şeyden vermiştir. Allâh'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız kavram alanınıza sığdıramazsınız."

Diğer özel, izâfî, ilave bir rahmet ise hak edenlere bahşedilmiştir. Bu, seçim ve ayırım rahmetidir.. önderlik, rehberlik, tevfiik, rüşd ve ilâhî ihsanın arttırıldığı bir rahmettir. "Allah meleklerden de resüller seçer, insanlardan da. .." "Allah elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir.." "Allah ona (dine)

dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona (dine) ulaştırır.” “Hidayete erenlere gelince, Allah onların hidayetini artırır..” “..O yaratmada dilediğini artırır..” “..Dilediğine rızkı bol verir ve (dilediğine) kısar..” Yukarıdaki ayetlerde anlatılan Rahîm’in rahmet kapsamına girer. Her topluma resul gönderilmesi (nübüvvat) ve ancak iman edenlerce mesajlarının kabul edilmesi, rahmetin genel ve hidayeti kabul edenlere özel iki yönüyle bağlantılıdır. Bu itibarla peygamberlik esası, hem Rahmân hem de Rahîm sıfatlarının tezahürüdür. Mebde (başlangıç) ve meâd (varış/bitiş/dönüş/döngüyü tamamlama) arasında vasıta dediğimiz şey de budur. “Din (karşılık/itaat) gününü mâliki” ayetinde, tüm işlerin O’na döneceği, son sürecin tamamen O’nun elinde olduğu ifade edilmektedir. Tüm mükellefler o gün O’nun huzurunda hesaba çekileceklerdir. Herkese amel ve eylemlerinin karşılığı verilecektir. İşte bu, girişte değindiğimiz üç rüknün üçüncüsüdür; meâd (imtihan döngüsünün son durağı) ve cezâ (eylemlerin karşılıklarının verilmesi) rüknü.

Böylece Fatiha suresinin başındaki üç sıfatın varlık sebebini ve suredeki konumlarını anlamış olduk. Şimdi ise diğer ayetlerle birlikte aldığı konum üzerinden meseleye yeniden bakalım. “Hamd Allâh’a aittir” ayeti ile “Yalnızca Sana kulluk ederiz” hükümleri arasında bu sıfatların bulunuşunu kavramak gerekir.

Belirtilen sıfatlar bir öncekilerin pekiştirmesi bir sonrakinin ise hazırlık kaziyesi/yargısı hükmündedirler. Nitekim “hamd” yargısı, “istek” yargısının delili konumundadır. Aynı zamanda ibadet ve kulluğu gerçekleştirmek için istenen hareketin muharrik gücü olmaktadır.

Gerçekte Allâh şeriki olmadan her şeyi yarattığı gibi O, aynı şekilde varacakları noktaya kadar her an tüm hayatların dayanağı ve mededgâhı olmayı da üstlenmiştir. O, vahdaniyetiyle tüm rahmet ve nimet hazinelerinin sahibi olduğu gibi nimet ve rahmetini de ihsanıyla yarattıklarına bahşeden hatta dilediğine ihsanını katbekat artırandır. Yargı ve süreci belirleme O’nun elindedir. Şu halde cemâl ve celâl nitelemelerine bihakkın layık olan da odur. Hatta bu nitelemeleri Ondan başka hak eden var mıdır? Hamd ve senâ (sürekli övgü) yalnızca O’na aittir, O’nun hakkıdır. İşte bu delili kendisinde olan kaziyeye/yargıdır.

Bu burhân-ı istikrâî (tümevarım, endüksiyon) geçmiş, şimdiki ve gelecek tüm zamanlarda kendini gösteren rahmet ve azamet üzerine inşa edilmiştir. Tüm zamanların tüm nimetleri ilâhî ihsan merkezlidir. Bu aynı zamanda insanı kendi varlık boyutlarından başlayıp belli bir eylemsel gayeye yönlendiren savunma gücü ve güdüsünün de bir parçasıdır. Çünkü mâziye baktığında zamanın derinliklerinde adının sanının bile konulmadığını göreceksin. Sonra halden hale geçip gücünü kuvvetini aldın, akıl sahibi oldun. Görür, iştir, anlar, anlatır oldun. Yeryüzünün halifeliliğine getirildin. Şu halde Allâh’ın sana olan ihsan ve fazlını itiraf etmelisin. İtiraf O’na ve ikramına hoşnut olmanla anlam kazanır. Bugününe ve yakın geleceğine (ilerleyen günlerine) bakarsan her an nimetlere gark olduğunu, bununla birlikte ‘yeni ve yine’den yana arzu ve isteklerinin bitmediğini göreceksin. Uzak gelecekte ise yargı meydanında hazır olacağını tasavvur edebilirsin. Geçirmiş olduğun tüm süreç şimdi adalet terazisinin iki kefesine pay edilmektedir. Korku ve utanç ümide karışmıştır.

Şu halde her bir anında O’nun celâl ve cemâline tanıklık ettiğin zamana daha açarsak seni bürüyen mazi, bugün ve geleceğe baktığında durumun ne olacaktır ?!

İfade edilen bu üç öncül neticesinde kendinden uzaklaştıramayacağın doğal sonuç, aslında varlık âleminde görmüş olduğun her şeyin pek te kıymet arz etmediği ve geçici şeyler olduğudur. Tüm âlemin

üzerine çıkıp seyrettiğinde korku ve arzularının tek bir kaynağa, bütün şefkat ve güçlerin asıl kaynağına yöneldiğini göreceksin. Bu sahnenin kaçınılmaz sonucu dilinin açık ve net olarak, sevgi ve korku içinde şu gerçekliği itiraf etmesidir: “Ey el-Hakk, el-Câmi’, el-Mâni’! Tüm varlığım-benliğim senindir, senin içindir. Namazın, ibadetim, hayatım, ölümüm senin içindir. Yalnızca sana kulluk ederim, rükum sana, secdem sanadır.” Daha geniş bir ufka sahipsen eğer ve daha uyanık kalbe, elbette bulunduğun konumda yalnız olmadığını da bilirsin. Bilirsin ki seni saran tüm âlem, bu göz kamaştırıcı azamet önünde rüku ve secde etmektedir. Şu halde “yalnızca sana kulluk ederim” değil, “yalnızca sana kulluk ederiz” demelisin. Fatiha suresindeki “Yalnız sana kulluk eder ve yalnızca senden yardım dileriz” ayetinin ilan ettiği gerçek Hakkı ve hayrı bilmek sonuç işte budur.

Ne diyorum? Yalnız senden yardım diliyoruz! Birinin kulağına eğilip sessizce “Yalnız sana kulluk ederiz” kısmını çok iyi anlıyoruz ama “Yalnız senden yardım diliyoruz” kısmını çok ta anlayamadık dediğini duyar gibiyim. Hangi insan başkalarından, büsbütün yardım istememek ve almamak imkânı bulabilir? İnsanoğlu hep birbirinden yardım istemez ve birbirlerine yardımcı olmazlar mı? Hatta bu yardımlaşma hayatın özü değil mi? Ve Hatta Kur’ân bile bizden bunu istemez mi: “İyilik ve takvada yardımlaşın”

-Evet, ben senden yardım istiyorum, sen de benden. Fakat sınırlı gücümüzü aşan alanlar ve sınırlı sayıdaki çözüm yolları varken biz, bir ümmet, bir toplum, bir âlem olarak topluca kimden yardım istiyoruz? Birbirimizle yardımlaşırken ben ve seni yardımlaşma paydasında bulunduran etken nedir, bu duygu kalbimizde nasıl belirmiştir? Yardımlaşma vesilelerini, imkânlarını bahşeden kimdir? Ortaya çıkan olumlu sonucun gerçek sahibi kimdir? Bu sorulara verilecek cevap yalnızca Allâh’tır. Gerçek anlamda/sonuçta kendinden yardım istenebilen yalnızca O’dur.

“Yalnız sana kulluk eder ve yalnızca senden yardım dileriz” Bu iki cümleyle ‘şirk’, tamamen ortadan kalkmış olmaktadır. Böylece Allâh’tan başkasına kulluk etme, el açma, şefaate dileme -Allâh’ın izin verdikleri hariç- cenahlarından gelebilecek şirk tehlikesi ortadan kalkmaktadır. Yine bu iki cümleyle tüm haddini aşan inançlar yok olmaktadır. İnsan gücünü ve sorumluluğunu tamamen inkâr eden ‘mutlak cebr’ ve bu anlayışın karşısı Rabbimizin yardımını tamamen dışarıda bırakıp insanları müstağni kabul eden ‘mutlak ihtiyar’ bu ayetle bertaraf edilmiş olmaktadır. Bizler O’nun için iş işler, O’na güvenir ve dayanır, O’na kulluk eder ve O’ndan yardım dileriz.

Önce kulluk eder sonra yardım dileriz... Görevimizi yapar sonra haklarımızı isteriz... Görevlerini yapmadan haklarını isteyenler bu ayeti duymuyorlar mı?.. Kur’ân edebine sahip olmadıklarının farkındalar mı? En az günde on yedi defa okudukları Fatiha suresine bakıp hallerine çeki düzen vermeleri gerekmiyor mu?

İşte böylece Allâh’ı kendi benliklerimizde ve dış dünyadaki yarattıkları yoluyla bildik. O’nu yarattığı, yaratıyor olduğu ve yaratacağı şeyler muvacehesinde bildik. O’nu akıllarımız ve kalplerimizle bildik. Sonra önemli işlerimize ve isteklerimize yöneldik.

Bu nazârî ve amelî ilâhî yön Kur’ân’ın en önemli konularının yarısını oluşturur. Fatiha suresinin ilk yarısında bu konuları nasıl ele aldığını görmüş olduk.

İnsan yalnızca ruhtan ibaret olmadığı için hayatın gayesinin yalnızca Allâh’ın yarattıkları üzerinde düşünüp yaratmaya hayretle tanıklık etmekle sınırlı değildir. İnsan çift yönlü bir canlıdır. Allâh’ın kulu, kâinatın efendisi. Çünkü o yeryüzünde halifedir. Kulluğundan sorumlu olduğu gibi

hilafetinde yaptıklarından dolayı da sorumludur. Allâh yaratır ve yarattıkları üzerinde tasarruf eder. İnsan çalışır ve edinimleri olur. Hem doğal hayatı hem de ruhi hayatı çalışmasını ve bundan hesaba çekilmesini gerektirir. Aile, çevre, toplum, tüm insanlık ve ruhi bağlar söz konusu eylem ve sorumluluk alanı içindedir.

Şimdi insani yöne, insan eylemlerine geçiş yapalım. Burada da olmak üzere iki unsurdan bahsetmek gerekir. Birincisi nazarî ve ta'limîdir (eğitim-öğretim). İyi- kötü, güzel-çirkin, övgün-yergin insan eylemlerine tüm çeşitliliği içinde bakmak gerekir. İkinci unsur, amelî tenfizîdir (uygulama). Bilginin insanın hayatında kullanımı, ürüne ve harekete dönüştürüldüğü aşamadır.

'Nazarî unsur' öncelikle ele alacağımız konudur. Kur'ân insan eyleminin şeklini bizlere nasıl arz etmiştir?

Kur'ân ahlâk ile hal ve gidişat konularında zâtî (özel) ve ârizî (ilintisel) değerleri/kıymetleri içeren ikil yöntemi birlikte ele almıştır. Özel değerlerle ilgili hitap vicdana yöneliktir. Onun güzelliğini ve dengeli halini tasvir ederek fazilet ismiyle fazilete davet eder. Oadaki kirliliği ve sapmaları gözler önüne sererek alçaklığı (rezilet) da aynı şekilde yasaklar. Ârazî kıymetler/ilintisel yöntemi ise duygulara hitap eder ve gerçek hakikat namına alçaklığı nefret ettirmek ve fazileti sevdirmek ister. Düşünce ve bakışları işlerin sonucuna ve bırakacakları etkilere yöneltir. Bu sonuç ve etkiler hem dünya hayatı hem de ahiretteki boyutuyla tasvir edilir. Bu bağlamda örneklemeler ve geçmiş insanlığın tecrübeleri farklı şekillerde kıssalarla desteklenen bir anlatım söz konusudur.

Fatiha suresi bütün kısalığına rağmen söz konusu iki metodu iki kelimedede bir araya getirmiştir. Sure fazilet yolunu bize sevdirdiğinde öncelikle onun zâtî kıymetini itidal ve doğruluk esaslarıyla niteleyerek açıklar: "...dosdoğru yol". Sonra bu faziletin ne gibi olumlu sonuçları olduğuna açıklık getirir: Allâh'ın hoşnutluğu ve nimetleri. Aynı zamanda sure, bu olumlu tecrübeyi yaşamış tarih tanıklığına işaret eder: Peygamberler, siddikler (doğruluk erleri), şehitler (imanlarına can-fedasını tanık edenler), salihler (kendilerini yaratılma gayelerine en uygun hale getirenler) bu zümreden olmak üzere, "kendilerine nimet bahsettiklerinin yoluna" .. Sonra bununla da iktifa edilmeyerek yoldan sapma türlerine dair ölçütler konulmuştur. Sapmalar iki türdür. Birinci tür: Bilerek, amaçlayarak, asilik yaparak, büyülenerek ve beşeri arzulara uyarak sapma. Bu doğru yolu gördükleri halde kabullenmeyen, yanlış yola bile bile girenlerin ve böylece kendisine gazap edilenlerin yoludur. İkinci tür: "Sapanlar" ifadesinde karşılığını bulan bilmeyerek, akılsızlıkla sapma. Yola dair bir kuşku duyduklarında buna önem vermeyip yanlış yollarına devam edenler, bilgisizliği rehber edinenler, araştırmadan, emin olmadan rastgele hareket edenler bu alanın temsilcileridir. Her ne kadar aralarında derecelendirme farkı olmakla birlikte her iki sınıfın da mazur olmadıklarında şüphe yoktur. Bilerek sapan sorumludur, bilmeyerek sapan yergindir. Bilen ve doğru yolda ilerleyen onanmış ve ücreti hak etmiştir.

Söz konusu bu üç hayat tarzını sadece ahlâk ve davranışta değil insanlık âleminin tüm hayat alanlarında daima müşahade etmekteyiz. İnanç, görüş, eğitim-öğretim, haber, fetva, hüküm ve yargı bu bağlamda değerlendirilmelidir. Nitekim nebevî hikmette (peygamberlik hikmetini yansıtan hadis-i şerifte) şöyle buyurulmuştur: "Bir tür kâdî/yargıç, cennette iki tür yargıç ise ateştedir. Cennetlik yargıç, doğruyu bilip bu doğruyla yargıda bulunandır. Ateşteki iki yargıç ise doğruyu bildiği halde aksiyile yargıda bulunan ile bilgisi olmadığı halde insanlara yargıçlık yapandır."

Mehmet Sadık GÜR, Muhammed Abdullah Draz ve Fatiha Tefsiri

Bu nazârî asıl hakkında marifet ve bilgisini sağlamlaştıranlar, hidayet ve istikamet yollarını algılayanlar, eğri ve sapakları görenler edindikleri bilgi doğrultusunda nasıl bir tavır takınırlar?

Kuşku yok ki, akli başındaki her olgun kişi yolların en sağlamı, güvenlisi ve doğrusunu bulmak ister. Söz konusu arayış Fatiha suresinin “bizi yönelt” kelimesinde tercümesini bulmuştur.

Kur’ân’ın dört ana maksadı Fatiha suresinde mevcuttur. Bunlar nazârî ve amelî olmak üzere ilâhî yön ile nazârî ve amelî olarak insanî yöndür.. Sure belirtilen maksatları en veciz ve sağlam ibarelerle sunar.

Şu halde Fatiha suresi, Kur’ân’ın bir haritası ve fihristidir. Kur’ân’ın özü ve çekirdeği ve hatta özünün özüdür. İşte bu cihetle ve tam anlamıyla Ummu’l-Kur’ân’dır, yani Kur’ân’ın anası.

* * *

Bu bölüme kadar Kur’ân’ın konularıyla karşılaştırma yaparak çalışmanın başında belirttiğimiz ‘birinci bakış’la Fatiha suresine bakmış olduk. Şimdi ise Kur’ân ve Fatiha suresi arasında üslûba dair karşılaştırmalar yapmak ve ne gibi sonuçlara ulaşabileceğimizi görmek üzere hızlıca ‘ikinci bakış’ı ele alacağız.

Birbirinden farklı iki yönelimin olduğunu belirtmek gerekir.

Diğer surelerde göklerden dünyaya gönderilen rahmet dili ve üslûbu mevcutken, Fatiha suresi yüce rubûbiyet diliyle değil birey ve toplumdan semaya yükselen çizgide inanan insan diliyle üslûba dökülen biricik suredir. Kur’ân’a bir bütün olarak baktığımızda ikil münacatı görürüz. Bu seslenişin bir yönünü tek başına Fatiha suresi oluştururken, diğer sureler diğer yönünü oluşturur. Bir diğer ifadeyle Fatiha bir istek, sonrasında tüm Kur’ân bu isteğe verilen bir karşılık hükmündedir. Fatiha bir hidayet isteği geri kalan Kur’ân istenen hidayetin bizatihi kendisidir.

Oldukça kıymetli ibretler içeren bir alanda hareket ettiğimiz için değindiğimiz bu bakışı işin sonuna kadar uzatmamız uygun olacaktır.

Sureden edindiğimiz birinci ibret şudur: İslam’ın anayasası olan Kur’ân’ın, toplumun/ümmetin hiçbir talebi olmadan gelme durumunda yine de iyilik, hak ve hidayetten oluşan bir anayasa olması muhakkak olmakla birlikte, Fatiha’sız gelme halinde toplumun bunun ihtiyacını hissetmesi ve bunu dile getirdiği isteği sonrası gönderilmemiş olacağı için toplum tarafından kabulünde –talepsiz arzda olduğu gibi- bazı olumsuzluklar yaşanabilir ve hatta kendisine arz edilen kişi, -İhtiyacım yok, diyebilirdi. Fakat şimdi durum tamamen değişmiş durumdadır. Fatiha suresi tüm ümmetin ilan etmiş olduğu ortak bir anayasa ve isteklerin karar manzumesi hükmündedir. Fatiha’yı takip eden Kur’ân ise bu isteğin kabulü hükmündedir. Müminler söz konusu isteği “Bizi doğru yola ilet” cümlesiyle dile getirmişlerdir. Kur’ân bu isteğe, işte sizin istemiş olduğunuz hidayet mefhumunda Fatiha’dan hemen sonra “ İşte bu, kendisinde kuşku olmayan, muttakileri doğru yola ileten o Kitaptır” ayetiyle derhal cevap vermiştir. Dolayısıyla Kur’ân susuzluk sonrası gelen su mesabesinde olduğu için çok daha etken olmuştur. Zira talepsiz arz veya istemeyene zoraki vermektense ihtiyaç sonrası verilen şeyler daima daha azizdir, kıymetlidir. Hatta denilebilir ki, daha sonra hidayet üzere olmada bir ihmal ve unutuş vaki olursa bunun bir mazereti söz konusu olamaz. Zira teker teker her bir müminin hidayet talebi üzerine Kur’ân inmiştir. Anayasaların en iyisi ve hayırlısı ümmetin ihtiyaçlarından doğan ve o makul ihtiyaçları karşılayandır.

İslam toplumu yalnızca bu anayasayı istemekle kalmamış, ‘kânun-i esâsî’nin vazıı olacak sultayı da belirlemiştir. Fatiha suresindeki hitabın yöneltildiği sulta, yapılan nitelemelerle iyice belirginleştirilmiştir. Buna göre teşrî’, “âlemlerin Rabbi” sıfatında dile geldiği şekliyle mutlak anlamda en yüce ve en kerim şâri tarafından yapılmalıdır. Çünkü istenen şâri’, bütün âlemleri terbiye, bütün yaratılanların ihtiyaçlarına sevgiyle karşılık verme özelliklerine sahip olmalıdır. Belirtilen hususlar “Rahman ve Rahim olan” ayetinde karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra uygulayıcı sultaların hesap vereceği nihaî huzurun bu yasama sultasının divanında olacağı “Din gününün sahibi” ayetinde ifade edilmiştir.

İman eden ümmet bu taleplerle de yetinmemiş ve yasamanın çerçeve sınırlarını belirleyerek uyulması gereken ilkeleri belirlemiştir: Rasyonaliteden uzaklaşıp sağa sola meyletmeyen, birey, grup ve halk farkı gözetmeyen, tam ve keskin bir adalet anlayışına sahip, sırat-ı müstakim üzere olan bir anayasa.

Yukarıda ifade ettiğimiz niteliklerle yetinilmeyerek istenen düstura dair örneklemeler ve olumlu sonuçlar doğurmuş tarihi tecrübeler de Kur’ân’dan istenmiştir. Bu yol kendilerine muvaffakiyet ve reşâd nimeti bahşedilenlerin yolu ve tecrübesidir.

Fatiha suresine bu açıdan baktığımızda şöyle dememiz gerekmektedir: Kur’ân bir düstûr ve anayasaysa Fatiha suresi de onun esası ve özüdür. Hatta Fatiha Anayasanın anayasası, düsturun düsturudur.

SONUÇ

Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hasaneyn Draz (1894-1958), Fatiha suresi tefsiriyle dinin var oluş sebepleri ile insanlığa vadettiği adalet ve saadet mefhumlarını Kur’ân, sahih sünnet ve felsefe çerçevesinde yeniden ele almıştır. Kur’ân araştırmalarının keyfî düşüncelerden uzak, dayanağı sağlam, zamanı gözetken ve birleştirici olması gerektiğinden Muhammed Abdullah Draz’ın Kur’ân’a bakışı ve tefsir metodu daha çok ilâhî kelâmın birincil hedefleri üzerine yoğunlaşmakta ve geniş halk kitlelerini muhatap almaktadır. Dolayısıyla Fatiha suresine dair çağdaş bir müfessirin bakış açısı özel önem arz etmektedir. Zira el-Fatiha, Kur’ân’ın özü ve giriş bölümü olması itibarıyla yoğun bir muhtevaya ve Allah, evren ve insan, dünya ve ahiret, adalet ve ahlak, iman ve küfür, istikrar ve sapma, rahmet ve gazap, ödül ve ceza gibi konuları içeren çok yönlü bağlantılara sahiptir.

Bu çalışmada Draz’ın Fatiha suresini tefsir etme perspektifi ele alınırken tefsir usulünün bazı ana konuları ile ilgili disiplinlere sınırlı da olsa değinilmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Draz’ın dil bilimlerine dair ayrıntılara değinisi oldukça sınırlı olmakla birlikte bu alanlardan süzülen bilgiyi tefsirine yansıtmada oldukça mahir olduğu söylenebilir. Zira o, ilâhî kelâmın dilbilimsel yönlerini, geniş muhatap kitlesini ilgilendirmeyen kurallarına dalmadan, bizatihi o kurallardan edinilen genel ve sonuç anlam üzerine yoğunlaşmaktadır. Denilebilir ki müfessir, sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinin ayrıntılarını, öz anlamı pekiştirmekte ve zenginleştirmekte kullanmış, ancak bu ayrıntıları kural veya kuram düzeyinde dile getirmeyi doğal olarak tercih etmemiştir.

Draz’ın tefsir anlayışında tefsire doğrudan ve yoğun katkısı olacak rivayetler oldukça sınırlı sayıda yer bulabilmiştir. Fatiha suresi tefsirinde ise yalnızca bir sahih hadis nakledilmiştir. Draz bu çalışmasının kısalığına rağmen, hem bireysel eğitimin hem de geleneksel İslâmî eğitimin bir parçası

olan mantık ilminden de doğal olarak yararlanmış ve bu alanın terimlerini hedef kitleyi sıkmayacak ve konuyu anlaşılabilir kılmayacak ölçüde kullanmıştır.

Hakkı ve hayrı bilmeyi nazarî konular Allâh'a karşı duyulan saygı ve Hayr yapmayı ise ameli konular şeklinde belirleyerek Fatiha suresinin içerik ve üslûbu hakkındaki bakış açısını ortaya koymuştur. Draz, Fatiha suresini birinci kısımda Alemlerin Rabbi, er-Rahmân ve er-Rahîm, Din gününün sahibi vurgularıyla "İlâhî yön" olarak ön plana çıktığını belirtirken, ikinci kısımda ise Mebde: (Allâh'ı birlemek), Vasıta (Peygamberlik) ve Meâd'ı (Ceza ve mükafat) "Beşeri Hitap yönleri" olarak belirleyerek tasnif etmiştir. Draz çalışmasında surenin el-Fatiha olarak isimlendirilmesi üzerinde önemle durmakta ve bu anlayışı daha üst boyuta taşıyarak surenin muhteva ve hitap yönüne dikkatleri çekme yanında Kur'ân'ın her cihetle özü olmasından bu ismi aldığını vurgulamıştır.

Draz'ın ifadesiyle suredeki "hamd" yargısı, "istek" yargısının delili konumundadır ve bu durum ibadet ve kulluğu gerçekleştirmek için istenen hareketin muharrik gücüdür. Draz, anayasa başlığı altında ilâhî kelama dayanarak devletten beklentilerini ifade etmiş, günümüz İslam toplumlarının adalete dair isteklerine bu yolla tercüman olmuştur. Müfessirin düşüncesinde Fatiha suresi, hem bir anayasaya duyulan ihtiyacın ifadesi hem de takip eden tüm Kur'ân'ın bu talebin karşılığının açıklaması olmak üzere bizatihi anayasanın kendisidir.

Draz, toplum tarafından ihtiyacı hissedilen ve istenen bir anayasanın iyilik, hak ve hidayet esasları üzerine oturması gerektiğini belirtmektedir. Böylesi bir anayasa rasyonaliteden uzaklaşıp sağa sola meyletmeyen, birey, grup ve halk ayırımı yapmayan, tam ve keskin bir adalet anlayışına sahip, sırat-ı müstakim üzere olmalıdır. Fatiha suresinden anlaşıldığı şekliyle ana kanunların çerçevesini belirleyecek sulta, "âlemlerin Rabbi" sıfatında dile geldiği şekliyle mutlak anlamda en yüce ve en kerim şâri olan Allâh'tır. Çünkü istenen şâri', terbiye, ihtiyaçları giderme ve sevgiyle muamele özelliklerine de sahip olmalıdır. Draz uygulayıcı sultalara yapılan uyarıyı ise, "*Din gününün sahibi*" ayeti çerçevesinde incelemiştir.

Müfessirin satırlarında aklın engin ve derin kavrayışı, insan ruhu konusundaki samimi iç görüşü ve Kur'an'ı vicdanlı anlama kaygısı en berrak haliyle tezahür etmektedir. Müfessirin Kur'ân tefsirine bakışında özgün ve derin bir analiz gücünü yansıtan mütalaalarına dair yansımaları müşahade etmek mümkün olmuştur. Dolayısıyla Draz'ın Mısır'da geleneksel düşünceye sahip kitleleri rahatsız etmeden dünyaya özgün bir düşünce ve yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflediğini söylememiz mümkündür. Bu husustaki çabaları o dönemde Mısır merkezli diğer çalışmaların da etkisiyle bir tür tecdid hareketinin dinamizmini de oluşturmuştur.

Fatiha'nın açıklaması mesabesindeki Kur'ân'ın başlıca konuları arasında, yukarıda ifade edilen anayasaya dair örneklemeler ve olumlu sonuçlar doğurmuş tarihi tecrübeler de yer almaktadır. Muvaffakiyet ve reşâd nimeti bahşedilenlerin yolu ve tecrübesi bu kabildendir. Makale Draz'ın kısa hayat hikayesini, Fatiha suresi üzerine düşüncelerinin incelenmesini ve eserin tercümesini içermektedir.

KAYNAKÇA

Bayer, İsmail. Araştırma Notu: "Tefsîr Hâtimelerinde Tefsîr ve Müfessir", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2016/2).

Birişik, Abdulhamit. *Muhtasar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31:59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Draz, Muhammed Abdullah. *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*. Çev. Nurettin Demir, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1983.

Draz, M. A. *Introduction to the Qur'an*. London: I. B. Tauris, 2011.

Draz, M. A. *The Moral World Of The Qur'an*. Translated By Danielle Robinson and Rebecca Masterton, London: I. B. Tauris, 2009.

Draz, M. A. *Understanding the Qur'an: Themes and Styles*. London: I. B. Tauris, 1999.

Draz, Muhammed Abdullah. *Dusturu'l-Ahlâk fi'l-Kur'ân*. Çev. Abdussabûr Şahin, Yay. Seyyid Muhammed Bedevî. Beyrut: 1405/1985.

Draz, Muhammed Abdullah. *Din ve Allah İnancı*. Çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Bir Yayıncılık, ts.

Draz, Muhammed Abdullah. *Dirâsât İslâmiyye*. Yay. A. Mustafa Fadliyye. Kuveyt: Daru'l-Kalem, 2005.

Draz, Muhammed Abdullah. *Hasadu Kalem*. Yay. A. Mustafa Fadliyye. Kuveyt: Daru'l-Kalem, 2004.

Draz, Muhammed Abdullah. *İslam Hakkında Bazı Görüşler*. Çev. Ali, Özek. İstanbul: Hüsnü Hayat Matbaası, 1977.

Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. Çev. Salih Akdemir, Ankara: Kitabiyat, 2000.

Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. Çev. Salih Akdemir. İstanbul: Mim Yayınları, 1983.

Draz, Muhammed Abdullah. *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Çev. M. Abdulazîm Ali. Yay. Seyyid Muhammed Bedevî, Kuveyt: 1984.

Draz, Muhammed Abdullah. *Nazarât fi'l-İslâm*. Yay. Muhammed Muvaffak Ebu'l-Yusr el-Beyânûnî. Kahire: 1972.

Draz, Muhammed Abdullah. *Ve Siyâbeke Fetahhir*. Yay. Salih Aşmâvî. Kahire: 1978.

Ebû Zehra, Muhammed. "el-Ustâz ed-Duktur Muhammed Abdullah Draz". *Livau'l-İslam*, 11, Kahire: 1377/1958.

Fadliyye, Ahmed Mustafa. *Muhammed Abdullah Draz Sîre ve Fikr*, Kahire: Mektebetu'l-İman, 2010.

Mehmet Sadık GÜR, Muhammed Abdullah Draz ve Fatiha Tefsiri

Hımsî, Naîm. *Fikretü İ'cazi'l-Kur'ân*. Beyrut: 1973.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Âlimiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 464-465, İstanbul: TDV Yayınları 1989.

Koçkuzu, Abdulhalim. "Abdullah Draz ve 'La Morale du Koran'". *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(2002) 339-347.

Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsiru'l-Merağî*. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1-10, Beyrut: 1971.

Sebt, Halid b. Osman. *Kitabu Menahili'l-İrfan li'z-Zurkanî, Dirase ve Takvim*. Kahire: Dar İbn Affan li'n-neşr ve't-tevzi, 1997.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavamidi't-Tenzîl*. I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Zurkanî, Muhammed Abdulazîm. *Menahil*. (Yay. Fevvâz Ahmed Zemerlî). Beyrut: 1995.